

Etno-Federalizm Kosova'daki Siyasal Krizi Çözebilir mi?

Göktürk TÜYSÜZOĞLU¹

Öz

Sırbistan'ın kabul etmemesi ve başta Rusya ve Çin olmak üzere birçok devletin itiraz ediyor olması nedeniyle 2008'de ilan ettiği bağımsızlığı BM tarafından tanınmayan Kosova, yönetimsel anlamda da ciddi bir krize eklenmiştir. Bu krizin kaynağı ise, ülkenin kuzeyinde, Sırbistan sınırına yakın Mitrovica ve çevresinde yaşayan etnik Sırp azınlığın Kosova'yı bir devlet olarak tanımaması ve Kosova kurumlarını kabul etmek istememesidir. Kosova'yı Sırbistan'ın bir parçası olarak gören ve kendi etnik/toplumsal kimliklerini Sırbistan vatandaşlığı üzerinden güvenleştiren Kosovalı Sırp'ların yönetimsel/siyasal statüsünün ne olacağı hususu Kosova Hükümeti'ni ve konuyla yakından ilgili olan tüm tarafları zorlayan bir husustur. Bu sorunu çözmek için ortaya atılan kavramsal unsurlardan biri de etno-federalizm olmuştur. Kosova'nın bağımsızlığını tanımamalarına rağmen, Kosovalı Sırp'ların ve Sırbistan'ın kabul edebilecekleri yönünde emareler bulunan etno-federalizm seçeneğine Kosova hükümeti ise soğuk yaklaşmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise, Bosna-Hersek özelinde işletilmeye çalışılan bu yönetim anlayışının başarılı olamamış olmasıdır. Çalışma ekseninde Kosova'daki yönetimsel kriz gerçekliği, etno-federalizmin kuramsal öngörülerini bağlamında ele alınacak ve bu seçeneğin Kosova'daki siyasal krizin çözümü hususunda olumlu bir sonuç doğurmayabileceği anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Mitrovica, Sırp, Arnavut, Etno-federalizm, Bosna-Hersek.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, gktrkt@gmail.com

Ould Ethno-Federalism Solve the Political Crisis in Kosovo?

Abstract

Kosovo, whose independence is not recognized by the UN on the grounds that Serbia, Russia, China and numerous states have raised an objection, is faced with a serious administrative crisis. Reason for this crisis is the nonrecognition of the independence and official institutions of the Kosovar Republic by the ethnic Serbs, who almost completely live in the northern city of Mitrovica. The question of what will be the administrative/political status of Kosovar Serbs, who considered Kosovo as part of Serbia and securitized their ethnic/societal identities over the citizenship of Serbia, is a matter that compels Kosovar government and all the sides who are related to this problem. Ethno-federalism can be seen as one of the theoretical elements that are proposed for solving the problem. Kosovar government keeps its distance to ethno-federalism; however, Kosovar Serbs and Serbia show signs that they will accept an ethno-federal type of administrative frame. The most important reason for Kosovar government to manifest low regard for ethno-federalism is the failure of this formula in Bosnia-Herzegovina. Reality of the administrative crisis in Kosovo is considered in the context of the theoretical foresights of ethno-federalism in this study. This study also shows that ethno-federalism will not result in an affirmative manner at solving the political crisis in Kosovo.

Keywords: *Mitrovica, Serbian, Albanian, Ethno-federalism, Bosnia-Herzegovina.*

1. Giriş

Çok etnikli/uluslu devletlerin yaşadığı siyasal sorunlara bir çözüm bulunabilmesi amacıyla ortaya konmuş bir yönetim biçimi olan etno-federalizm, farklı etnik grupların ya da ulusların kendi toplumsal/yönetimsel özerkliklerini korurken aynı zamanda federal bir ortaklık çerçevesinde içerisinde yer aldıkları devletin siyasal bütünlüğünü garanti altına almayı hedeflemektedir. Federal yönetim anlayışının bir parçası olarak görülen etno-federalizmden bahsedebilmek için, ülkeyi oluşturan yönetimsel birimlerden en az birinin ayrı bir etnik grup aidiyeti ile özdeşleştirilmiş olması gerekmektedir. Yani, bu yöntem, federalizmin etnik bir anlamlandırma ekseninde kurgulanmış hali olarak da görülebilir. Etno-federalizm, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde çok etnikli/uluslu devletlerin karşı karşıya kaldığı anlaşmazlık ve iç çatışmalara ya da savaşlara çözüm bulunabilmesi amacıyla gündeme getirilmiştir. Yugoslavya, Rusya, Kıbrıs ve hatta Saddam Hüseyin sonrası Irak'ın karşı karşıya kaldığı kimlik tabanlı iç çatışmaların çözümü hususunda etno-federalizmin ön plana alınması bu bağlamda değerlendirilebilir.

17 Şubat 2008 itibarıyla bağımsız bir devlet olduğunu ilan eden, ancak, Sırbistan'ın, bu “tek taraflı” bağımsızlık ilanını tanımaması ve bu bağımsızlığın hukuki açıdan tartışmalı olduğunu belirten Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin de Sırbistan'a destek vermesi sonrasında bağımsızlığını BM nezdinde kabul ettiremeyen Kosova, ülkenin kuzeyinde, özellikle Mitrovica ve çevresinde yaşayan Sırp'lar ile yönetimsel/siyasal sorunlar yaşamaya başlamıştır. Geçen zaman içerisinde bu sorunların çözümlenmemesi ve Kosovalı Sırp'ların, Arnavutların kontrolündeki Kosova Cumhuriyeti kurumlarını kabul etmeyerek ve bağımsızlığı reddederek kendilerini Sırbistan vatandaşı olarak görmeye devam etmeleri, sorunun çözümü yolunda farklı alternatiflerin gündeme getirilmesine yol açmıştır. Bu alternatiflerden birisi de etno-federalizmin Kosova'da işletilmesi ve Sırp'ların çoğunluğu oluşturduğu Kuzey Kosova'da Sırp ulusal kimliğine dayalı federe bir yönetimsel yapının yaratılarak, Kosova Cumhuriyeti'nin kimlik tabanlı bir federalizme entegre edilmesi düşüncesidir. Bu düşünce, Kosovalı Sırp'lar ve Sırbistan tarafından sıcak karşılanırsa da, ülke topraklarının bölüneceği ve siyasal egemenliğin zedeleneceği gerekçesiyle Kosova Hükümeti tarafından kabul edilmek istenmemektedir. Kosova Hükümeti'ni etno-federalizm hususunda olumsuz bir tavır takınmaya iten en önemli nedenlerden biri ise, Dayton Antlaşması sonrası aynı tarz bir yönetim anlayışının kurgulanmaya çalışıldığı Bosna-Hersek'in içerisine düştüğü siyasal çıkmaz olmuştur.

Bu çalışmada, öncelikle etno-federalizm hakkında kısaca bilgi verilerek, olumlu ve olumsuz yönlerinden bahsedilecektir. Daha sonra ise Kosova'daki siyasal kriz üzerinde durulacak ve etno-federalizmin Kosova'daki siyasal/yönetimsel kriz bağlamında yaratabileceği olumlu/olumsuz yansımalar değerlendirilecektir. Çalışmanın vardığı sonuç ise, etno-federalizm seçeneğinin Kosova'da işletilmesi durumunda birbiriyle rekabet eden ulusal kimlikler arasındaki yabancılaşmanın artabileceği ve böylece ülkenin toplumsal/siyasal bir yakınlaşmadan ziyade siyasal bir ayrılmaya doğru gidebileceği gerçekliğidir.

2. Etno-Federalizmin Temel Kavramsal Öngörülleri

Federalizmin esas vurgusu egemenliğin paylaşımıdır. Bu devletlerde de tıpkı üniter devletlerde olduğu gibi bir merkez bulunmaktadır. Bu merkez, dışişlerinde devletin temsil yetkisini elinde bulundurduğu gibi, dış politika, güvenlik (ordu) ve üst yargı organlarını da kontrolü altında tutmaktadır. Ne var ki, federal yönetimlerde, federe birimlerin ifade ettiği yerel yönetimler, üniter devletler ile kıyas kabul etmeyecek denli kuvvetlidir. Federe birimlerin hepsinin kendisine özgü yasama, yürütme ve yargı organları bulunmakta ve bu organlar, federe birimlerin üzerinde yer alan federal hükümette olduğu gibi güçler ayrılığı ilkesine uygun olarak düzenlenmektedir.² Federalizmin yönetsel anlamda getirdiği en olumlu özellik, karar alma yetkisini kollektif bir düzeyde yapılandıran çok katmanlı yönetim yapısı ve yerel yönetimlerin talep, ihtiyaç ve isteklerini ön plana alan politika uygulamaları neticesinde çok daha katılımcı ve dolayısıyla demokratik bir anlayışın altını çiziyor olmasıdır.³ Kısacası, aynı toprağı ve halkı yöneten ve biri diğerini kapsayan iki ayrı hükümetin varlığından bahsediyorsak ve her yönetsel birim kendisine ayrılan topraklar içerisinde anayasal anlamda garanti altına alınmış ve demokratik bir işleyişe yaslanan otonom bir varlığa sahip ise, orada federal bir yönetimin varlığından bahsetmemiz gerekir.

Federal yönetim anlayışının hangi gerçekliğin üzerine inşa edileceği o ülkeyle ilgili olan tarihsel zorunluluklar ve sorunların karakteri ile yakından bağlantılıdır. Etno-federalizm, toprakları içerisinde birbirleriyle ilişkileri farklı düzeylerde şekillenmiş farklı etnik/ulusal gruplar barındı-

² Ronald L. Watts, "Federalism, Federal Political Systems and Federations", *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, 1998, pp. 117-137.

³ Murat Sevinç, "Federalizm Seçeneği", *Birikim*, No. 297, Ocak 2014, s. 70-78.

ran ülkeler için önerilen bir yönetim şekli olarak bilinmektedir.⁴ Etno-federalizmin varlığından söz edebilmemiz için federalizme eklenmiş yönetsel birimlerden en az birinin etnik/ulusal kimliğe referansla oluşturulmuş olması gerekmektedir.⁵ Etno-federalizmin uygulandığı devletler, Almanya ve Avusturya gibi etnik anlamda homojen olarak görülebilecek federal devletlerin yanı sıra, etnik/ulusal anlamda homojen olmayan ancak etnik/ulusal kimliğe atfen oluşturulmuş yönetsel (federe) birimlere sahip olmayan ABD, Kanada, Avustralya ve Latin Amerika ülkelerinden farklıdır. Zira çok uluslu/etnikli bir yapıyı içselleştirmiş olan ABD, Kanada ve Avustralya gibi devletlerde, toplumu birleştirecek ve ulusu inşa edecek ortak kimliğin bir uzantısı haline gelmiş olan federalizm, etnik/ulusal ayrımları kurumsallaştıracak bir uygulama olarak değil, bölgesel farklılıkları ön plana koyan bir güç paylaşımı uygulaması olarak ortaya çıkmaktadır.

Etno-federal yönetim anlayışından bahsederken, bu anlayışın üzerine temellendirildiği çok etnikli ve çok uluslu federasyonlar arasındaki farktan da bahsetmek gerekir. Çok etnikli federasyon tanımı ile vatanperverlik ile perdelenmiş ve farklı etnik grupların üzerinde yer alan bir anayasal üst kimliğin varlığından bahsedilmektedir. Bu üst kimlik, tüm etnik kimliklerin üzerinde yer alan ve genel itibarıyla coğrafyaya yapılan atıf çerçevesinde ortaya çıktığı gibi, demografik anlamda çoğunluğu oluşturan etnik/toplumsal gruba referansla da betimlenebilir. Bu tarz federasyonlarda dilsel/kültürel ve etnik farklılıklar kurumsal anlamda kontrol altında tutulabilmektedir.⁶ Çok etnikli federasyona verilebilecek en güzel örneklerden biri İsviçre'dir. Zira İsviçre'de yaşayan herkes öncelikle kendisini İsviçreli olarak tanımlar, etnik kimlik ise İsviçrelilik olarak ifadesini bulan anayasal kimliğin altında yer alır. Rusya ve Hindistan'ın da bu tarz bir yapıya sahip olduğunu belirten analizler de mevcuttur.⁷

Eski sosyalist cumhuriyetler ve bugünkü Bosna-Hersek ise etno-federal anlayışın bir uzantısı olarak görülen çok uluslu federasyon gerçek-

⁴ Arman Grigoryan, "Ethnofederalism, Separatism and Conflict: What Have We Learned From the Soviet and Yugoslav Experiences?", *International Political Science Review*, Vol. 33, No. 5, 2012, pp. 520-538.

⁵ Henry Hale, "Ethnofederalism: Lessons For Rebuilding Afghanistan, Preserving Pakistan and Keeping Russia Stable", *PONARS Policy Memo*, No. 208, 2001, pp. 1-2.

⁶ Jozsef Juhasz, "Ethnofederalism: Challenges and Opportunities", *Medunarodni Problemi*, Vol. 57, No. 3, 2005, p. 247.

⁷ Henry E. Hale, "Divided We Stand: Institutional Sources of Ethnofederal State Survival and Collapse", *World Politics*, Vol. 56, 2004, p. 166.

liğine birer örnek olarak görülmelidir.⁸ Zira bu devletlerde her etnik grup kendisine ait ayrı bir ulusal kimliğe yaslanmakta ve kendi ulusal kimliğine dayalı bir siyasal/yönetimsel birimin içerisinde yer almaktadır. Bu devletlerde, her ulus kendi kimliğine referansla oluşturulmuş olan federe birimlere öncelik vermekte ve farklı ulusların siyasal birliğini yansıtmaya gereken federal yönetime olan bağlılık ise oldukça zayıf ve ikinci planda kalmaktadır. Her biri kendi kimliğe yaslanan federe yönetimsel birimlere sahip olan çok uluslu federasyonların uzun süre yaşayabilmesi ve kurumsal ya da siyasal bir aidiyet geliştirebilmesi için farklı ulusları bir arada tutabilecek uzun erimli bir ekonomik ya da siyasal çıkarın/kazancın var olması gerekmektedir. Böyle bir unsurun bulunmaması ya da ortadan kalkması halinde, federal birliği bir arada tutacak vatanperverlik anlayışının da yeterince gelişkin bir formda ortaya çıkmadığı da hesaba katıldığında, çok uluslu federasyonların ayakta durmasının pek de mümkün olmayacağı ortadadır.⁹ Yugoslavya ve Çekoslovakya örnekleri bu durumun açık birer yansıması olarak görülebilir.

Etno-federal siyasal yapılanmalara örnek verirken, anayasal üst kimlik ile alt kimliğin neredeyse aynı toplumsal meşruiyete sahip olduğu örneklerden de bahsetmek mümkündür. Çok etniklilik ve çok ulusluluk arasında yer alan bir denge noktasında konumlanmış olan bu ülkelere örnek olarak Valon ve Flamanların¹⁰ kendi etnik/ulusal kimliklerine dayalı taleplerinin devlet kimliği ile rekabet etmeye başladığı Belçika ile Quebec merkezli bir etnik/ulusal ayrılıkçılık talebi ile karşı karşıya kalan Kanada'yı gösterebiliriz.¹¹ Bu ülkelerin etnik kimlik ve dil merkezli bir toplumsal meşruiyet ile anayasal vatandaşlık ve siyasal bağlılık arasında ciddi bir kafa karışıklığı yaşadığını ifade edebiliriz. Etno-federalizm, etnik ve ulusal kimlik tabanlı sorunları sivil siyaset içerisinde kalarak ve çatışmaya mahal vermeden demokratik bir şekilde çözümleyebilmenin en temel yolu olarak gösterilmektedir. Ülkenin sahip olduğu demografik görünüm, siyasal gelenekler, ekonomik altyapı ve uluslararası konum, etno-federalizmin başarısına etki edecek en önemli faktörler olarak değerlendirilebilir.¹²

⁸ Soeren Keil, *Multi-National Federalism in Bosnia-Herzegovina*, (Ashgate: New Edition, 2014).

⁹ Juhasz, "Ethnofederalism...", p. 247.

¹⁰ Fehmi Kerem Bilgin, "Belçika'da Ulusal Kimlikler ve Federalizmin Gelişimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 67, No. 1, 2012, s. 1-47.

¹¹ Daniel Béland and Daniel Lécoeur, "Sub-state Nationalism and the Welfare State: Québec and Canadian Federalism", *Nations and Nationalism*, Vol. 12, No. 1, 2006, pp. 77-96.

¹² Juhasz, "Ethnofederalism...", p. 248.

Etno-federalizm, kimliğe dayalı bir ayrılıkçılık gelişmiş olan bölgeler tarafından kabul edilebilir bir kurumsal çerçeve çizdiği için ön planda tutulmaktadır.¹³ Etno-federalizm sayesinde, merkezi yönetimin toprak bütünlüğü korunup siyasal sınırları noktasında herhangi bir arızanın çıkması önlenirken, kimliğe dayalı bir ayrılıkçılık gelişmiş olan bölge de kendi kendisini yönetme hakkını anayasal bir dayanağa kavuşturarak, taleplerinin önemli bir bölümünü elde etmiş olmaktadır.¹⁴ Etnik kimliğe dayalı bir ayrılıkçı anlayışın geliştiği bölgeler ile merkezi yönetim arasındaki anlaşmazlığın giderilebilmesi noktasında Michael Hechter tarafından önerilen yöntem, etnik temelde federal bir ayrıma gidilmesi ve ayrılıkçı bölge yönetimine kendi dilinde eğitim verme, kültürel ve toplumsal konularda kontrolü ele alma ve güvenlik, dış politika ile belli mali konular dışında hemen her konuda kendi kendini yönetme hakkının tanınmasıdır.¹⁵ Hechter, anlaşmazlıklar ileri boyuta taşınmadan yaratılabilecek bir etno-federalizmi, ayrılıkçı talepler ileri süren ve etnik kimliği güçleştirerek hareket edeceği görülen ayrılıkçı talepleri baskılamak noktasında önemli bir kuramsal çerçeve olarak görmektedir. Etno-federalizm ekseninde sağlanacak bölgesel otonomi doğrultusunda, o kimliği içselleştirmiş olan ve ülkede azınlık konumunda bulunan topluma, yerel yönetime ve bürokrasiye hâkim olma imkânı sağlanmakta ve kendi kendilerini yönettikleri imajı yaratılmaktadır. Etno-federalizm sayesinde, azınlık grubu, merkezi yönetime karşı kendisini savunmak için anayasal, örgütsel ve hatta ekonomik imkânlara sahip olmakta ve konjonktürel gelişmeler ışığında ortaya çıkabilecek değişimlerden (merkezi yönetimde yaşanabilecek bir farklılaşmaya bağlı olarak, etno-federalizme soğuk yaklaşan bir iktidarın işbaşına gelmesi gibi bir durumda bağımsız hareket etme şansına sahip olmaktadır.

Etno-federalizme ilişkin 4 temel varsayımın varlığında söz edebiliriz.¹⁶ Bunlardan biri, bu yönetim anlayışını, çoğunluk ya da azınlık konumunda olan her türlü etnik/ulusal grubun ulusçu istemlerini sorun olmaktan çıkaracak ve azınlıkların kimliğe dayalı haklarının korunabileceği çok uluslu, siyasal açıdan istikrarlı ve sosyo-ekonomik anlamda gelişkin bir yönetimsel yapı olarak gören yaklaşımdır. AB'nin kurgulamaya çalıştığı siyasal gelecek bu çerçevede ele alınmalıdır. Etno-federalizme ilişkin ikinci temel

¹³ Henry E. Hale, "Divided We Stand...", pp. 165-193.

¹⁴ Philip G. Roeder, "Ethnofederalism and the Mismanagement of Conflicting Nationalisms", *Regional and Federal Studies*, Vol. 19, No. 2, 2009, pp. 203-219.

¹⁵ Michael Hechter, *Containing Nationalism*, (New York: Oxford University Press, 2000), pp. 142-152.

¹⁶ Juhasz, "Ethnofederalism...", pp. 248-256.

varsayım ise Jakobenizm olarak görülmekte ve Fransız cumhuriyetçi geleneği ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu anlayış, federalizmi negatif bir anlamlandırma ekseninde incelemekte ve etnik/ulusal kimliğe atıfla ortaya konan etno-federalizmi, devleti zayıflatacak ve ulusal birliği ortadan kaldıracak bir yönetim anlayışı olarak betimlemektedir. Üçüncü varsayım ise Amerikan federal anlayışı olarak adlandırılmaktadır. Bu anlayış, federasyonu devletin parçalanmasına yol açacak bir yönetim şekli olarak değil, ulus yaratacak bir unsur olarak görmektedir.¹⁷ Ancak, ABD'deki etnik çeşitliliğe karşın, bu anlayışın tıpkı Jakobenizmde olduğu gibi etno-federalizmi reddettiğini ve federalizmi yalnızca bir güç paylaşımı aracı ve demokratik bir yönetsel yapı olarak addettiğini bilmek gerekir. ABD'deki federe devletlerin etnik/ulusal kimliğe referansla değil de ekonomik, toplumsal ve tarihsel gerçekliklere uygun olarak oluşturulmuş olması bu duruma bir kanıt olarak gösterilebilir. Dördüncü ve son varsayım ise sosyalist devletlerde görülen etno-federalist örgütlenme olarak ele alabiliriz.¹⁸ Farklı ulusları siyasal bir bütünleşme projesine entegre etmeyi ve bu bütünleşmeyi oluşturan ulusların siyasal/yönetsel özerkliğini korumayı hedeflemiş olan sosyalist etno-federal örgütlenmeler, birliği oluşturan federe devletlere daha fazla hak tanıyor gibi görünmektedir. Nitekim üye devletlerin yürütme gücü ciddi oranda artırılmış ve federasyonu oluşturan her ulusa (federe devlete) “kendi kaderini tayin hakkı (self-determinasyon)”, yani istediği an federasyondan ayrılma yetkisi tanınmıştır.¹⁹ Ne var ki, tüm bu haklar esasen görüntüde kalmaktadır. Zira sosyalist etno-federasyonlarda tüm yetki ideolojik bağlamda kurgulanmış ve otoriter bir görünüm arz eden merkeze verilmiş ve tek partinin (Komünist Parti) koordine ettiği sistem devleti ilgilendiren en önemli meseleler bağlamında karar alma ve uygulama/uygulatma yetkisini içselleştirmiştir. Komünist Parti'nin etrafında kurgulanmış olan merkez (federal hükümet), ulusal temsil esasını yansıtan federe birimler üzerinde kurduğu vesayet ekseninde aldığı kararları uygulatma imkânına kavuşmuştur. Görüntüde etno-federal birimlerin gücüne dayanan ancak gerçekte merkezin güdümünde şekillenmiş olan sosyalist etno-federasyonlar, ideolojiye dayalı kurumsal örgütlenmenin zayıflamasına paralel olarak ulus tabanlı federe yapıların güçlenmesi sonrasında ortadan kalkmıştır.

¹⁷ Lisa L. Miller, “(Mis)Understanding American Federalism: On Constitutions, Collective Action, Competition and Quiescence”, *The Foundation for Law, Justice and Society Policy Brief*, 2012.

¹⁸ Yuri Slezkine, “The USSR As a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism”, *Slavic Review*, Vol. 53, No. 2, 1994, pp. 414-452.

¹⁹ Maria M. Kovacs, “Standards of Self-Determination and Standards of Minority Rights in the Post-Communist Era: A Historical Perspective”, *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, 2003, pp. 433-450.

Etno-federalizmin başarılı olabilmesi için ulus devlet anlayışının sağlıklı olarak yerleşmiş olması gerekmektedir. Devleti oluşturan etnik gruplar arasında çok güçlü sosyo-kültürel, dinsel farklılıklar yoksa ve toplumsal/siyasal rövanşizmi yaşatacak ve güçlendirecek bir ilişkiler yumağı oluşmamışsa ulus devlet anlayışının yapılandırılması ve etno-federalizmin yaşatılması çok daha kolay olabilmektedir. Ne var ki, bu anlayış çok uzun bir zaman diliminde gerçekleşebilecektir.²⁰ Etnik homojenliğe dayanmayan bir ulusal kimliği içselleştirmiş ideal demografik yapılarda etno-federalizmin yaşatılabilmesi mümkün olmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken husus, çoğunluğu oluşturan bir toplumsal grubun var olmasıdır. Bu grup, Almanya'da olduğu üzere Alman ulusu olabileceği gibi, ABD'dekine benzer bir şekilde WASP (Beyaz, Anglo-Sakson, Protestan) kimliğini içselleştirmiş kişilerden de müteşekkil olabilir.

Etnik kimliklere siyasal ayrılıkçılığı özendirecek şekilde belli bir coğrafya vurgusu ekseninde değil de kişisel anlamda kültürel bir özerkliğin sağlandığı durumlarda çok etnikli ülkelerin istikrarı sağlaması mümkün olabilmektedir. Böylece etnik/ulusal kimliğin ön plana çıkarıldığı federe yönetimler değil, bölgesel ihtiyaçlara ya da taleplere uygun bir güç paylaşımına gidilmiş bir federalizm uygulamasına gidilebilmektedir.

Belli bir toprak parçası ya da devlet içerisinde yaşayan etnik/ulusal grupların onayının alınmadığı ve siyasal bir zorlama neticesinde oluşturulmuş olan etno-federal yapıların toplumsal/siyasal bir meşruiyete yaslanması mümkün olmamaktadır. Bu tarz bir yönetim sisteminin oluşturulduğu ülkelerin uzun ömürlü olması beklenmemelidir. Yugoslavya ve SSCB bu duruma birer örnek olarak gösterilebilir. Etno-federalizme olan toplumsal desteğin ortadan kalkması ve sistemsel meşruiyetin kaybolması orta/uzun vadede de gerçekleşebilir. Belçika, Kanada ve Pakistan bu bağlamda ele alınması gereken ülkelerdir. Bazı durumlarda, farklı etnik/ulusal grupları bir arada tutan ortak çıkarların iç ve dış faktörlere bağlı olarak değişmesi, tamamen ortadan kalkması ve yeniden tanımlanması da mümkün olabilmektedir. Böyle durumlarda, ortak çıkarlara ilişkin değişiklikten zarar gören/görmesi beklenen etnik/ulusal grupların yaşadığı federe birimlere geçici/kalıcı asimetrik haklar ya da yetkiler tanınarak sorunlar aşılabilmektedir.²¹

²⁰ Juhasz, "Ethnofederalism...", p. 257.

²¹ Ibid., pp. 259-260.

Etno-federalizmin 5 önemli açığının bulunduğu ifade edilebilir. Bunlardan birincisi, kimliğe dayalı ayrılıkçılığı gidermek için uygulanan bir acil durum tedbiri olduğu ve ancak kısa dönemde kabul edilebilir bir çerçeve ve sunabildiği gerçeğidir. İkinci olumsuzluk ise, muhtemel bir çatışmaya kurumsal/yönetimsel bir çözüm bulabilme hedefi ile beliren istekliliğin, bir süre sonra, tarafların taleplerini ve kimliklerini güvenlikleştirecek bir hukuki/siyasal çerçeve haline gelmesidir. Üçüncüsü ise, ayrılıkçı yönetime devredilen yetki ve sorumlulukların, zaman içerisinde sürekli artıyor olmasıdır. Nitekim bu hak ve yetkiler arttırılmadığı noktada çatışma ihtimali yeniden doğmaktadır. Kimliğe dayalı ayrılıkçılığı engelleyebilmek için bulunan bu çözüm, otonom yönetimin zaman içerisinde merkezi yönetimi tamamen anlamsızlaştırması ya da yabancılaştırması ile sonuçlanabilir. Bu noktada, etno-federalizmin, kimliğe dayalı yabancılaşmayı meşrulaştırır ve uzun vadede de ayrılıkçı talepleri yeniden gün yüzüne çıkaran bir yönetimsel çerçeve olduğu görülebilmektedir. Dördüncü husus, etnik temelde yaratılan otonom bölge yönetiminin sürekli güçlenmesine bir tepki olarak, merkezi yönetimin yeniden ve bu defa daha sıkı bir merkezileştirme kampanyasına girişmesidir. Etno-federalizme dair tespit edilen beşinci ve son olumsuzluk ise, bu tarz bir yönetimin oluşturulması sonrasında, ülke içerisinde gerçekleştirilmesi planlanan siyasal/yönetimsel reform çabalarının pazarlık masasına yatırılmak zorunda kalınmasıdır. Bu pazarlık, genel olarak, çok uzun sürmekte hatta birçok örnekte de sonuçsuz kalarak ülkenin tamamına ilişkin genel bir olumsuzluk olarak içselleştirilmektedir.²²

3. Kosova'daki Siyasal Krizin Nedenleri

17 Şubat 2008 tarihinde Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Kosova, o tarihten bu yana hem Sırbistan, Rusya, Çin ve BM'ye hem de ülkenin kuzeyinde yoğunlaşmış Kosovalı Sırlara bağımsız bir devlet olduğunu kabul ettirmeye çalışmaktadır.²³ Ne var ki, bu yönde aşılması gereken çok ciddi engeller bulunmaktadır.

Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmek istememektedir. Zira Kosova, Sırp ulusal kimliğinin oluşumunda çok önemli rolü olan bir toprak parçasını ifade etmektedir. Nitekim Sırp kimliğinin ulusal manada tahkim edilmesi noktasında çok önemli bir dayanak noktası oluşturan 1389 tarihli I. Kosova Savaşı bugünkü Kosova topraklarında yaşanmıştır.

²² Roeder, "Ethnofederalism and the...", pp. 207-208.

²³ Bu çalışma hazırlandığı esnada Kosova Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı BM üyesi 109 ülke tarafından tanınmıştı.

Bu savaşta öldürülmüş olan Sırp Prensi Lazar'ın Kosova doğumlu olması ve Sırp ulusal kimliğinin en önemli kurumsal organlarından biri olan Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından "aziz" mertebesine ulaştırılması, Kosova topraklarını Sırp'lar açısından vazgeçilmez bir hale getirmiştir.²⁴ Nitekim Sırp'lar, gerek 19. yüzyılda Osmanlı'ya karşı giriştikleri isyanlarda, gerekse de Yugoslavya'nın dağılması öncesinde düzenledikleri ulusçu mitinglerde Kosova'yı merkez olarak kullanmışlardır. Bunun dışında, Kosova toprakları Sırp Ortodoks Kilisesi açısından "kutsal" olarak addedilen ve Metohija olarak adlandırılan birçok kilise ve manastırı da bünyesinde barındırmaktadır. Sırp ulusal kimliğinin oluşumunda Sırp Ortodoks Kilisesi'nin öncü rolü ortada olduğuna ve aynı kilisenin, Metohija topraklarının, Müslüman Arnavutların siyasal egemenliği altında kalmasına şiddetle karşı çıktığı bilindiğine göre, Kosova'daki krizin kolaylıkla çözümlenmesi beklenmemelidir.²⁵

Kosova, nüfusun %90'dan fazlasını etnik Arnavutların oluşturduğu bir bölgedir. Nüfusun geri kalan kısmını ise Sırp'lar (%8), Türkler, Boşnaklar, vb. oluşturmaktadır.²⁶ Daha önce de belirttiğimiz üzere, önceleri Sırp etnik/ulusal kimliği ile birlikte ele alınıyor olsa da, bu toprakların Osmanlı egemenliğine geçmesinin ardından yaşanan göçler ile birlikte Arnavutlar Kosova'da hâkim demografik unsur haline gelmiştir. Osmanlı egemenliğinin ortadan kalkmasının ardından Sırbistan'a bağlanan Kosova'da Arnavut etnik/ulusal kimliği baskı altına alınmış, Tito Yugoslavya'sı döneminde belli bir rahatlama yaşanmasına karşın, onun ölümü ve özellikle Yugoslavya'nın dağılıp bu bölgenin Sırbistan'a bağlı kalması sonrasında Sırp-Arnavut çatışması alevlenmiştir. 1999'daki NATO müdahalesine değin de Sırp ulusal kimliğine eklenmiş Yugoslavya (Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Makedonya ayrıldıktan sonra da bir süre bu isim kullanılmaya devam edilmiştir) Ordusu ile Arnavut kimliğine yaslanan paramiliter bir güç olan UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) arasındaki çatışmalar devam etmiştir.²⁷ 1999'da BM gözetimine alınan ve Yugoslavya (daha sonra Sırbistan-Karadağ ve en son olarak da Sırbistan)'ya siyasal anlamda bağlı olmasına karşın, uluslararası bir yönetim tarafından idare edilen böl-

²⁴ Mucize Ünlü, "Sırp'ların I. Kosova Zaferi'nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, No. 28, 2010, s. 107-118.

²⁵ Dusan T. Batakovic, "Kosovo and Metohija: Serbia's Troublesome Province", *Balkanica*, No. 39, 2008, pp. 243-276.

²⁶ "The World Factbook: Kosovo", *CIA*, 19 Temmuz 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>. Erişim tarihi: 8.9.2014

²⁷ Tim Judah, "The Kosovo Liberation Army", *Perceptions*, September/November 2000, pp. 61-77.

ge, 17 Şubat 2008 tarihinde Arnavut çoğunluğun talebi ve özellikle ABD ile İngiltere'nin desteğiyle bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁸ Ülkede çoğunluğu oluşturan Arnavutlar, Kosova'nın Arnavut etnik/ulusal kimliğine entegre olmuş bir devlet olmayacağını, çok kültürlülüğün yaşatılacağını ve Arnavutluk ile birleşmek gibi bir taleplerinin olmayacağını (bağımsızlık ilanı esnasında, bu bağımsızlığa destek veren aktörlerin de talebiyle bu husus karara bağlanmıştı) belirtmelerine karşın, Sırlara Bosna-Hersek benzeri yönetsel haklar tanımak istememektedir. Bu yönde atılacak bir adımın Kosova topraklarında yönetsel/siyasal egemenliğin bölünmesine ve Sırbistan'ın müdahalesine neden olabileceği hususu, bu bağlamda Kosova hükümetince dillendirilmektedir.

Kosova'nın ilan ettiği bağımsızlığın kabul edilmek istenmemesinin ve ülkenin siyasal bir karmaşa ile karşı karşıya kalmasının en önemli nedenlerinden biri de bağımsızlık ilanı ile ilgili hukuki tartışmalardır. Nitekim 1974 tarihli Yugoslavya Anayasası'na göre, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı bir "özerk bölge" olarak ifade edilen Kosova'nın "self determinasyon (kendi kaderini tayin etme)" hakkı bulunmuyordu. Zira bu anayasa, kurucu cumhuriyetlere²⁹ kendi kaderini tayin etme hakkını tanıırken, özerk bölgelere böyle bir hak vermemektedir.³⁰ Self-determinasyon hakkının kullanımı hususunda devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine yapılan vurgu nedeniyle ciddi bir çelişki bulunmaktadır. Bu bağlamda, bir bölgenin bağımsızlığının tanınabilmesi için, o bölgenin bağlı olduğu ülkenin tamamında düzenlenecek olan bir referandum yapılması ve bu referandumda da bağımsızlık talebinin en az %50'nin üzerinde (ya da daha önceden kabul edilmiş bir oranda) olacak bir oyla kabul edilmesi uygulaması genel kabul görmektedir. Ne var ki, Kosova'nın ilanında böyle bir uygulamaya gidilmemiştir. Gerek 1974 tarihli Yugoslavya Anayasası'na göre, gerekse de Kosova'nın bağlı bulunduğu Sırbistan'ın tamamında bir referandum dü-

²⁸ "Kosovo Declaration of Independence", http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Dek_Pav_e.pdf. Steven Woehrel, "Kosovo: Current Issues and US Policy", *Congressional Research Service*, April 12, 2010. Erişim tarihi: 18.8.2014

²⁹ Yugoslavya'yı oluşturan kurucu cumhuriyetler, daha sonrasında bağımsızlıklarını ilan edip bu ülkenin dağılmasına neden olan Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ'dır. Karadağ, diğer cumhuriyetlerin aksine, 2006 yılında düzenlenen bağımsızlık referandumuna değin Sırbistan ile birlikte hareket etmiş, ancak bu tarihteki referandumun ardından Sırbistan ile birlikte oluşturduğu Sırbistan-Karadağ Federasyonu'ndan ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Bkz. Vesna Pestic, "Serbian Nationalism and the Origins of the Yugoslav Crisis", *USIP Peaceworks*, No. 8, 1996. Jure Vidmar, "Montenegro's Path to Independence: A Study of Self-Determination, Statehood and Recognition", *Hanse Law Review*, Vol. 3, No. 1, 2007, pp. 73-102.

³⁰ Jure Vidmar, "International Legal Responses to Kosovo's Declaration of Independence", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 42, 2009, pp. 786-787.

zenlenmediği için, Kosova'nın bağımsızlığı hukuken tartışmalı bulunmuştur. Uluslararası Adalet Divanı (UAD), 2010 yılında aldığı ve bağlayıcı olmayan kararında Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukuka aykırı olmadığını ifade etse de,³¹ bu bağımsızlığı tanımak istemeyen Sırbistan için, Kosova'nın bağımsızlığı hususundaki hukuki kafa karışıklığı bir koz olarak kullanılabilir.

Başta BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri Rusya ve Çin olmak üzere, kendi içerisinde de Kosova benzeri bir siyasal/yönetimsel sorun ile karşı karşıya kalan ya da kalabilecek olan ülkeler de Kosova'nın hukuki açıdan tartışmalı olduğu ortada olan bağımsızlığını kabul etmemektedir.³² Nitekim Rusya'da Çeçenistan, Çin'de ise Tibet ve Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) örneklerinde görüldüğü üzere birçok ayrılıkçı bölge bulunmaktadır.³³ Bu ülkeler, Kosova'nın bağımsızlık ilanının kabul edilmesinin kendilerinden ayrılmak isteyen bu bölgeler için emsal oluşturacağı gerekçesiyle Kosova'nın bağımsızlığını tanımamaktadır.³⁴

Kosova'nın bağımsızlık ilanının siyasal/yönetimsel sorunlara neden olmasının önemli nedenlerinden biri de bu ülkenin siyasal statüsüne ilişkin tartışmalara eklenmiş olan güç mücadelesidir. Bu güç mücadelesi genel itibarıyla Batı Dünyası ile Rusya arasında yaşanmaktadır ve Rusya'nın yakın çevresi içerisinde gördüğü coğrafyalar bağlamında anlaşılmaktadır. Balkanlar, Rusya'nın kendi yakın çevresi içerisinde gördüğü ve sistemsal manada benimsemiş olduğu çok kutupluluk anlayışını güçlendirmek için kontrol etmeyi planladığı bir bölgedir. Sırbistan ise, tarihsel, etno-kültürel ve dinsel nedenlere Rusya'nın müttefiki olan bir ülkedir. Bu bağlamda, Rusya'nın, Sırbistan'ın karşı çıktığı ve özellikle ABD'nin desteğiyle bağımsızlığını ilan eden Kosova'nın bağımsızlığına destek vermesi ya da tanınması mümkün olmamaktadır. Rusya, ABD önderliğindeki Batı Dünyası'nın sistemsal hegemonyasını engelleyebilmek amacıyla çok kutupluluğu özendirerek bir dış politika izlemekte ve özellikle Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'yı içeren Avrasya anakarasına doğru paralel olarak genişleyecek bir NATO-AB etkinliği görmek istememek-

³¹ Richard Caplan, "The ICJ's Advisory Opinion on Kosovo", *USIP Peace Brief*, No. 55, September 2010.

³² George Friedman, "Kosovar Independence and the Russian Reaction", *Stratfor*, February 20, 2008, http://www.stratfor.com/weekly/kosovar_independence_and_russian_reaction#axzz3Ck3R3Rdi. Erişim tarihi: 11.9.2014

³³ Benzer bir durum Macar azınlığın ayrılıkçı eğilimlere yaslandığı Romanya, Bask ve Katalan ayrılıkçılığı ile karşı karşıya kalmış İspanya, Dağlık Karabağ ayrılıkçılığı nedeniyle Azerbaycan, Batı Sahra meselesi nedeniyle Fas, Sırbistan'ın karşı olmasından dolayı Bosna-Hersek için de geçerlidir.

³⁴ A. Füsün Arsava, "Kosova, Abhazya, Güney Osetya ve Uluslararası Ayrılma (Secession) Hakkı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 8, No. 29, 2012, s. 1-22.

tedir.³⁵ Rusya, bu hususta Çin ile aynı noktada birleşmektedir. Bu eksen de değerlendirildiğinde, Kosova'nın siyasal statüsü sorunu, sistemsel bir rekabetin tam ortasında kalmış görünmektedir. Kosova'nın bağımsızlığının tanınması meselesine değin perde gerisinde yaşanmış olan sistemsel rekabet ve gerginlik, Rusya'nın, Ağustos 2008'de Gürcistan'a askeri operasyon düzenleyip bu ülkeye bağlı özerk bölgeler Abhazya ile Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanınması sonrası perdenin önüne taşınmıştır. Yine, Rusya'nın, Ukrayna'da gerçekleşen halk ayaklanması sonucu iktidara gelen AB yanlısı yönetime karşı Rusya yanlılarını destekleyip, bu ülkenin siyasal anlamda bölünmesine yol açabilecek gelişmeleri tetiklemesi ve Kırım'ı ilhak etmesi ise sistemsel rekabeti daha da tırmandırmış durumdadır.

Kosovalı Sırların neredeyse tamamı ülkenin kuzeyinde Sırbistan sınırında yer alan Mitrovica'da ve bu şehrin çevresinde yer alan Leposavic, Zubin Potok ve Zivecen kasabalarında yaşamaktadır.³⁶ Mitrovica, 1999'daki NATO müdahalesinin ardından toplumsal/siyasal anlamda bölünmüş bir şehir konumunu almış ve İbre Nehri'nin ikiye ayırdığı şehrin kuzeyi Sırların, güneyi ise Arnavutların eline geçmiştir. İbre Nehri üzerinde Sırlarca yerleştirilmiş olan barikatlar, Mitrovica'yı ikiye bölen coğrafi, etno-kültürel ve tabii ki siyasal ayrılığın en net yansıması olarak değerlendirilebilir. Şehrin güneyinde Kosova bayrakları dalgalanmakta ve Kosova devlet kurumları egemen bir durumdayken, kuzeyde ise Sırbistan bayrakları her köşeye asılmıştır ve yönetim de Kosovalı Sırların oluşturduğu kurumlar eliyle gerçekleştirilmektedir.³⁷ AGİT'in 2008 yılı istatistiklerine göre, Mitrovica'nın kuzeyinde 17 bin, Leposavic, Zubin Potok ve Zivecen'de de toplam 36 bin Sırp kökenli Kosovalı yaşamaktadır. Mitrovica'nın güneyinde ise 100 binin üzerinde Arnavut ile az sayıda Boşnak ve Türk kökenli Kosovalı da yaşamaktadır. Mitrovica, bugün itibarıyla Kosova'daki Arnavut-Sırp çatışmasının/anlaşmazlığının merkezi haline gelmiştir.

Mitrovica'da Sırlar ve Arnavutlar arasında yaşanan gerginliğin bir çatışmaya dönüşmemesi ve bir çözüme ulaşıncaya kadar güvenliğin sağ-

³⁵ James Greene, "Russian Responses to NATO and EU Enlargement and Outreach", *Chatham House Briefing Paper*, No. 2, 2012.

³⁶ Rosa Balfour and Alice Pappas, "Kosovo's Local Elections and the Way Ahead", *European Union Institute for Security Studies Issue Alert*, No. 41, 2013, p. 1.

³⁷ Kosovalı Sırlar, Kosova'nın bağımsızlık ilanını tanımadıkları gibi, kendi kendilerini yönetmek ve Kosova'yı tanımadıklarını gösterebilmek için 45 sandalyeli bir parlamento dahi oluşturmuşlardır. Bkz. "Avrupa'daki Tek Bölünmüş Şehir Mitrovica", *Dünya Bülteni*, 19 Haziran 2013, <http://www.dunyabulteni.net/haberler/264321/avrupadaki-tek-bolunmus-sehir-mitrovica>. Erişim tarihi: 12.9.2014

lanabilmesi için bölgeye AB misyonu EULEX ve NATO'nun Kosova'da Barışı Koruma Gücü (KFOR) konuşlandırılmış durumdadır.³⁸ Nitekim Kosova bağımsızlığını ilan etmeden önce, 2004 yılı içerisinde bölgede yaşanan çatışmalar esnasında toplam 19 kişi hayatını kaybetmiş, çok sayıda ev ve işyeri kundaklanmış ve ibadethanelere de karşılıklı saldırılar gerçekleştirilmiştir. BM'nin Kosova misyonu UNMIK, çoğu Sırp olmak üzere binlerce kişinin zorunlu göçe tabi tutulduğunu da raporlarında ifade etmiştir. Zaten bu olayın ardından, NATO'nun Kosova operasyonu ile ortaya çıkan coğrafi/toplumsal bölünmüşlük halinin de İber'in kuzeyi ve güneyi şeklinde belirginleştiğini görüyoruz. Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinin üzerinden 3 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra, Kosova Hükümeti'nin, Sırbistan sınırında yer alan iki gümrük kapısını kendi meşru denetimi altına alabilmek için bölgeye güvenlik güçleri göndermesi de ciddi olaylara yol açmıştır. Öyle ki, Sırların bu hamleye yönelik tepkileri sokak gösterilerine dönüşmüş, gümrük kapılarına saldırılar düzenlenmiş, bir güvenlik görevlisi ölürken, Kosova karşıtı protestolar ancak KFOR'un müdahalesinin ardından yatıştırılabilmektedir.³⁹

Kosova, Mitrovica ve çevresinin kendi toprağı olduğunu ifade ederek bölgede egemenliğini zedeleyecek herhangi bir gelişmenin yaşanmasına izin vermek istememektedir. Kosovalı Sırlar ise, Kosova'nın bağımsızlığını tanımadıkları için, Kosova ile Sırbistan arasındaki sınırı "idari bir bölümlenme" olarak görmekte ve kendilerini Sırbistan vatandaşı olarak addetmektedir.⁴⁰ Sırbistan ise Kosovalı Sırların statüsüne ilişkin meselede çok ciddi bir ikileme karşı karşıya kalmış durumdadır. Nitekim Sırbistan vatandaşlarının çok büyük bir bölümü Kosova'yı kendi ulusal kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve Kosovalı Sırlar ile birlikte hareket etmek istemektedir. Ne var ki, Sırbistan'ın en önemli dış politika hedefi olarak gördüğü AB üyeliğine ulaşabilmek için bir "ön şart" haline gelmiş/getirilmiş olan Kosova Meselesi'nin çözümü hususunda adım atması gerektiğinin de bilincindedir.⁴¹ Bu nedenle, Sırbistan Hükümeti ile "bir devlet olarak tanımadığı" Kosova arasında, AB gözetiminde çözüm müzakereleri yapılmaktadır. Bu müzakerelere ise Kosovalı Sırlar karşı

³⁸ Maja Bjelos, Bojan Elek and Fjolla Raifi, "Police Integration in North Kosovo: Progress and Remaining Challenges in Implementation of the Brussels Agreement", *Belgrade Center for Security Policy and Kosovar Center for Security Studies*, 2014.

³⁹ "Serbia and Kosovo: The Path to Normalization", *International Crisis Group*, No. 223, 2013.

⁴⁰ Muzaffer Kutlay, "Kosova'yı Bölen Şehir: Mitrovica", *USAK Analyst*, Mart 2012, s. 9.

⁴¹ Fatma Sel Turhan, "Batı Balkanlar Avrupalı Olacak Mı", *SETA*, 28 Şubat 2011, <http://setav.org/tr/bati-balkanlar-avrupalı-olacak-mi/yorum/846>. Erişim tarihi: 11.9.2014

çıkılmaktadır. Hatta Kosovalı Sırp yerel liderlerin, Sırbistan'ın Kosova'yı bir devlet olarak tanınmasını kendilerine bir "ihnet" olarak algıladıkları ve bu durumda dahi kendi kararlarını kendilerinin vereceğine yönelik bir tavır içerisinde oldukları bilinmektedir.

Kosova ile Sırbistan arasında AB gözetiminde yürütölen çözüml müzakerelerinde 19 Nisan 2013 itibarıyla dar kapsamlı da olsa bir uzlaşuya varılmış ve bir yol haritası oluşturulmuş durumdadır. Buna göre, Mitrovica'nın Sırpaların yaşadığı kuzeyi ve Sırpaların yaşadığı diğer kasabalara kendi kendilerini yönetmelerini sağlayacak haklar tanınması ve Sırpaların çoğunlukta olduğu kasabalarda Sırp Belediyeler Birliğı adı altında bir yönetimsel birlik sağlanması hedeflenmiştir. Bu birlik, Kosovalı Sırpaların yerel yönetim, yargı, güvenlik ve mali yapılanmalarını koordine edecek bir kurumsal üst yapılanma olarak Kosova Anayasası'nda da ifadesini bulacak şekilde teşkilatlandırılmaya çalışılacaktır.⁴² Bu uzlaşuya göre, Kosovalı Sırpaları temsil edecek bu kurumsal yapılanma anayasal bir temele de kavuşturulacak ve bölgenin üst egemenlik yetkisi ise Kosova'da kalacaktır. Bu çözüml iradesi bağlamında en çok dikkat çeken husus, Sırbistan'ın, Kosovalı Sırpalara siyasal/yönetimsel bir özerklik tanıyacak bir öneriye sıcak yaklaşıyor oluşudur. Bu minvalde, Sırp kimliğine yani etnik kimliğe vurgu yapan federal bir yönetim anlayışının müzakereler çerçevesinde ısıtılmaya başlandığı ortadadır.

Kosovalı Sırpalar, bu mutabakatın ardından Sırbistan'ın da telkinleriyle daha önce boykot ettikleri seçimler konusundaki inadından vazgeçmiş ve Kasım 2013'te yerel seçimler için sandığa gitmiştir. 3 Kasım 2013'te tüm Kosova'da gerçekleştirileceğı belirtilen ve Sırpaların yaşadıkları şehirler dışında sağlıklı bir şekilde düzenlenen seçimler, radikal Sırp milliyetçisi gruplar tarafından Mitrovica'da bir seçim merkezine düzenlenen saldırıların ardından iptal edilmiş ve 17 Kasım'da yeniden yapılmıştır.⁴³ Ocak 2014 itibarıyla ise Sırpaların yaşadığı Kuzey Mitrovica, Zubin Potok, Leposavic ve Zivecen (Zvecan)'ın yeni belediye başkanları göreve başlamıştır. Ne var ki, bu temsilciler göreve başlarken imzalamaları gereken "yemin" metni imza töreninde Kosova Cumhuriyeti'ni simgeleyen ibarelerin üzerini kapatmış ya da Kuzey Mitrovica Belediye Başkanı Krstimir Pantic'in yap-

⁴² Ilir Deda and Ariana Qosaj-Mustafa, "The Implementation of Agreements of Kosovo-Serbia Political Dialogue", *KIPRED*, Report No. 4/13, July 2013, pp. 7-16.

⁴³ Leon Malazogu et al., "Integration or Isolation? Northern Kosovo in 2014 Electoral Limbo", *Central European Policy Institute Policy Brief*, February 2014.

tığı üzere bu metni imzalamamıştır.⁴⁴ Yani Kosovalı Sırlar, bu seçimlere Sırbistan'ın ve AB'nin baskısı ile katıldıklarını ve Kosova'nın siyasal ege-menliğini yansıtacak herhangi bir hukuki sonucu kabullenmeyeceklerini göstermişlerdir. Bu seçimler ile 19 Nisan 2013'teki uzlaşuya uygun olarak oluşturulacak olan Sırp Belediyeler Birliği'nin altyapısı hazırlanmıştır da denilebilir.

Seçimlerin ardından da Kuzey Kosova'daki gerginlik sona ermemiştir. Nitekim Haziran 2014 itibarıyla Mitrovica'nın bölünmüşlüğü simgeleyen İbre Nehri'nin üzerindeki barikatlar KFOR ve Kosova Polisi eliyle kaldırılmak istenmiş ancak Sırlar buna karşı çıkınca, Sırlar ile Arnavutlar arasındaki gerginliğin tırmanmasına yol açabilecek sokak gösterileri düzenlenmiştir.⁴⁵ Hatta Zubin Potok'ta toplanan Sırlar, EULEX temsilcilerinin tarafsız olmadıkları ve kendilerine siyasal ve ekonomik baskı uygulandığı gerekçesiyle Mitrovica-Ribaric karayolunu dahi ulaşımaya kapatmıştır.⁴⁶

Görüldüğü üzere, Kosovalı Sırların Kosova'ya olan entegrasyonu hiçbir şekilde sağlanabilmiş değildir. Arnavutlar ile Sırlar arasında sıcak çatışma riski de devam etmektedir. Nisan 2013'te AB'nin gözetiminde varılan “zoraki uzlaşuya” uygun olarak düzenlenen yerel seçimler ise, tarafların (Kosovalı Sırlar ve Kosova Cumhuriyeti) kendi toplumsal/siyasal meşruiyetlerinin altının çizilmiş olmasından başka bir işe yaramamıştır. Nisan 2013 uzlaşısına yansıyan hususlar, AB'nin tarafları etno-federal bir yönetim tarzına yönlendirmek istediğini göstermektedir. Özellikle Sırp Belediyeler Birliği ibaresi ve bu kurumsal yapıya yüklenen görevlerin orta vadede federe bir yönetsel birimi gündeme getirmesi olasıdır. Sırbistan'ın, Ocak 2014 itibarıyla AB ile üyelik müzakerelerine başladığı da dikkate alındığında,⁴⁷ Kosova'nın bağımsızlığını ve BM üyeliğini kabul etmeyen bu ülkenin, birliğe üye olabilmek amacıyla, Kosova meselesinin çözümü hususunda AB'nin gündeme getirdiği etno-federalizm seçeneğini göz önünde bulundurması olasıdır. AB'nin de Kosova Meselesi'ni çözebil-mek amacıyla böyle bir öneriye sıcak yaklaşacağı Nisan 2013 uzlaşısına

⁴⁴ “Kosovalı Sırp Belediye Temsilcileri Görevde”, *Al Jazeera Turk*, 13 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kosovalı-sırp-belediye-temsilcileri-gorevde>. Erişim tarihi: 21.8.2014

⁴⁵ “Mitrovica'da Barikat Gerilimi”, *Al Jazeera Turk*, 23 Haziran 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mitrovicada-barikat-gerilimi>. Erişim tarihi: 22.8.2014

⁴⁶ “Sırlar Mitrovica-Ribaric Karayolunu Ablukaya Aldı”, *Kosova Haber*, 21 Temmuz 2014, <http://www.kosovahaber.net/?page=2,12,25669>. Erişim tarihi: 22.8.2014

⁴⁷ “Serbia Begins EU Membership Talks in Brussels”, *BBC News*, January 21, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-25824520>. Erişim tarihi: 26.8.2014

da yansımıştır. Kosova Cumhuriyeti'nin, siyasal kültürü etnik bir anlamlandırma bağlamında şekillendiren bir yönetim uygulamasını kabul edip etmeyeceği, ülkenin geleceği ve istikrarı açısından çok büyük önem taşımaktadır. Bu husus, aynı zamanda, hem Sırbistan'ın AB üyelik sürecini şekillendirecek hem Bosna-Hersek konusunda başarısızlığa uğrayan AB'nin Batı Balkanlar politikasını ve sorun çözme ile barışı sağlama yeteneğini sınavacak hem de Kosova'nın AB'ye eklenme sürecini doğrudan etkileyecektir.

4. Etno-Federalizm Kosova'daki Siyasal Krize Çözüm Olabilir mi?

Nisan 2013'te Brüksel'de varılan uzlaşının basına yansıyan maddelerine göz gezdirildiğinde,⁴⁸ Kosova'da etnik kimliğe atıfla şekillendirilecek bir yönetim biçiminin altyapısının hazırlanmak istendiği anlaşılabilir. Mitrovica merkezli bir siyasal/yönetimsel ayrım çerçevesinde Kuzey Kosova'da Sırpların yoğun olarak yaşadığı bölgeleri içerecek bir federe yapının oluşumu ise orta vadede gözler önüne serilebilecektir. Bu yönetim sistemi, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Balkanlar'da beliren iç karışıklıklara ve kimlik tabanlı savaşımara bir çözüm bulunabilmesi amacıyla ilk kez Bosna-Hersek'te denenmiştir. Ne var ki, Dayton Antlaşması'nın öngördüğü etno-federal yönetim şeklinin Bosna-Hersek özelinde başarılı olduğu söylenemez.⁴⁹ Zira etno-federal bir yapılanma çerçevesinde oluşturulan federe birimler ve yine bu federe birimler içerisinde yine etnik kimliğe referansla kurgulanan kantonlar bağlamında siyasal egemenlik etnik kimliğe vurgu yapacak şekilde kristalize olmuş ve çok parçalı bir yapıya bürünmüştür.⁵⁰ Bunun yanı sıra, toplumlar arası anlaşmazlığın aşılmasında önemli bir rolü olması gereken siyasal iletişim de en aza indirildiği için var olan sorunlar “dondurulmuş” ancak çözümlenmemiştir. Bugün Bosna-Hersek'te çok sayıda hükümet, parlamenter ve bürokrat bulunmaktadır ve bunlar kendi etnik kimliklerine ve gelecek öngörülerine atıfla federe birimler içerisinde ve onun da altında yer alan kantonlar bağlamında bölümlenmiş durumdadır. Ne var ki, bu durum tüm federe birimlerin ve kantonların üzerinde yer alması gereken Bosna-Hersek federal hükümetini güçsüz kılmıştır. Zira oluşturulan denge-denet sistemi kimliğe referansla

⁴⁸ Nikolas K. Gvosdev, “Kosovo and Serbia Make a Deal”, *Foreign Affairs*, April 24, 2013, <http://www.foreignaffairs.com/articles/139346/nikolas-k-gvosdev/kosovo-and-serbia-make-a-deal>. Erişim tarihi: 29.8.2014

⁴⁹ Christopher Carson, “The Dayton Accords and the Escalating Tensions in Kosovo”, *Berkeley Undergraduate Journal*, Vol. 26, No. 1, 2013, pp. 68-84.

⁵⁰ John J. Mearsheimer and Stephen Van Evera, “When Peace Means War”, *The New Republic*, December 18, 1995, <http://johnmearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0023.pdf>. Erişim tarihi: 2.9.2014

hareket eden çok sayıda yönetim biriminin onayına bağlı olarak kurgulanmıştır. Bosna-Hersek Cumhuriyeti, birer alt kimlik olarak kabul edilmesi gereken Sırp, Hırvat ve Boşnak kimliklerinin Bosna-Hersekliklik ekseninde belirmesi beklenen üst (anayasal) kimliğe üstün gelmesinden dolayı toplumsal/siyasal meşruiyet noktasında ciddi bir krizle karşı karşıyadır.

Kosova için etno-federal bir yapılanmanın gündeme getirilmesinin en önemli nedeni, bu ülke topraklarında yaşayan ve egemen toplumsal grup olan Arnavutlardan etnik/ulusal anlamda farklı bir kökene sahip olan Sırp- ların varlığıdır. Üstelik Sırp- lar, ülkenin kuzeyinde Kuzey Mitrovica, Lepo- savic, Zivecen ve Zubin Potok gibi belli şehir ya da kasabalarda konum- lanmış durumdadır. Yani etno-federalizmin uygulanabilmesi noktasında en önemli unsurlardan biri olan coğrafi/bölgesel konumlanma anlamında da Kosova toprakları uygun bir görünüme sahiptir.⁵¹ Kosova toprakların- da uygulanacak olan federalizm, Almanya ya da ABD’de görüldüğü üzere bölgesel gerçeklere/farklılıklara uygun olarak kurgulanacak olan bir fede- ral yapıyı değil, coğrafi/bölgesel ayrımlara dayalı etnik bir anlamlandırma- yı gündeme getirmektedir.

Kosova’nın mevcut toplumsal görünümü, bu ülkede kurgulanabile- cek olan federalizmin ancak çok uluslu bir federasyon olabileceğini gös- termektedir. Zira Sırp- lar ile Arnavutlar arasındaki tarihsel boyutlara haiz anlaşmazlık,⁵² çok etnikli federasyonların üzerine temellendirildiği vatan- perverlik ve ortak bir anayasal üst kimliğin kabulünü neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Coğrafi referans çerçevesinde şekillendirilmesi bekle- nen Kosovalı kimliği, Sırp- lar tarafından kabul edilmek istenmemektedir. Zira Sırp- lar, Kosovalı kimliğinin etnik/toplumsal anlamda hâkim grup olan Arnavut kimliğine atıfla şekillendirileceğini ve kendilerinin baskı- lanabileceğini ifade etmektedir. Yani Sırp- lar, Kosovalı kimliğinin, Koso- va’da yaşayan tüm etnik grupların üzerinde olacağı ve vatanseverlik ek- seninde kurgulanacağına inanmamaktadır. Bu nedenle, Kosova’da ancak Bosna-Hersek’te olduğu gibi çok uluslu bir federasyon yapılandırılabil- ecektir. Ancak bu devletlerde her etnik/ulusal grubun kendi kimliğine ek- lemlenmiş siyasal/yönetimsel birimler içerisinde yer aldığı ve toplumsal/ siyasal meşruiyeti de kendi etno-kültürel anlayışını yansıtan bu birimlere

⁵¹ Guy De Launey, “Feeling Betrayed in North Kosovo”, *BBC News*, May 14, 2013, <http://www.bbc.com/news/world-europe-22522257>. “North Kosovo: Dual Sovereignty in Practice”, *International Crisis Group*, No. 211, March 2011.

⁵² Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, (New York: Columbia University Press, 1998).

attettiği düşünülürken,⁵³ ülke içerisinde yaşayan farklı ulusların siyasal birliğini yansıtacak olan federal hükümete olan bağlılık ise ikinci planda kalmakta, hatta toplumlar arası rekabetin olumsuz yansımaları neticesinde etkin bir çalışma imkânına kavuşmamaktadır. Sırlar ile Arnavutlar arasındaki siyasal bağ, çok uluslu bir federasyon bağlamında kesilebilecek olup, toplumsal anlaşmazlığa eklenmiş iletişim kanalları da yüksek bariyerli hukuki ve yönetsel duvarları aşamaz hale gelebilecektir. Çok uluslu federasyonların uzun süre yaşayabilmesi ve ortak bir siyasal kimlik geliştirebilmesi için, farklı ulusları bir arada tutabilecek siyasal/ekonomik bir çıkarın bulunması önemli bir toplumsal/siyasal süreklilik unsuru olarak görülebilir. Bu husus, Kosova özelinde AB üyeliği olabilir.⁵⁴ Zira hem sorunun bir tarafı olan Sırbistan hem Kosovalı Sırlar hem de Kosova'da egemen unsur olan Arnavutlar, AB üyeliğini kendi sosyo-ekonomik ve siyasal gelişimleri açısından en önemli hedef olarak görmektedir. Kosova Sorunu'na çözüm bulunabilmesi amacıyla yürütülen müzakerelerin AB'nin arabuluculuğunda sürdürülüyor olması da bu duruma bir kanıt olarak gösterilebilir.⁵⁵

Demografik görünüm, siyasal gelenekler, ekonomik altyapı ve uluslararası konum gibi unsurların, etno-federalizmin başarısına etki eden en önemli faktörler olarak değerlendirildiği düşünülürken, etno-federal bir yapılanmanın Kosova'da istikrarlı bir siyasal görünüm yaratması oldukça zordur. Zira Kosova, tarihsel ve siyasal anlamda birbirleriyle rekabet halinde olan iki ayrı etnik grubun irredentist emellerinin birbirleriyle keşiştiği topraklar olarak görülmelidir. Demografik anlamda değerlendirildiğinde, bu iki gruptan birinin (Arnavutlar) ezici bir çoğunluğa sahip olması, azınlıkta kalan diğerini (Sırlar), devletin, çoğunlukta yer alan grubun etnik/ulusal karakterini ve siyasal emellerini yansıtacak şekilde teşkilatlandırılacağı ve böylece kendisinin baskı altına alınacağı anlayışına sürüklenmektedir. Eski bir UÇK komutanı olan Haşim Taçi'nin Kosova Başbakanı olması⁵⁶ ve Arnavut ulusçuluğuna yaslanan siyasal hareketlerin de Kosova

⁵³ Hale, "Divided We Stand...", pp. 167-170.

⁵⁴ "EU Enlargement: The Next Seven", *BBC News*, September 2, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-11283616>. Erişim tarihi: 4.9.2014

⁵⁵ Egzon Gashi, "The European Union's Involvement in Conflict in the Western Balkans", *IREX Research Brief*, September 2013.

⁵⁶ "Former Kosovo Rebel Commander Cleared of War Crimes", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, September 17, 2013, <http://www.rferl.org/content/kosovo-limaj-cleared-war-crimes/25109365.html>. Erişim tarihi: 6.9.2014

siyasetinde etkin bir role sahip olması, Sırp'ların bu görüşünü destekleyen en önemli faktör olarak görülmektedir.⁵⁷ Makedonya, Bosna-Hersek ve hatta Sırbistan'da çoğulcu bir demokratik anlayışın yerleştirilmesinde genel olarak ciddi zorluklarla karşılaşmış olması ve Bosna-Hersek'te görüldüğü üzere toplumsal/siyasal çoğulculuğun ayrılıkçılığa dönüşmesi riskinin ortaya çıkması Kosova Hükümeti'ni ve Arnavutları da Sırp'ların emelleri ve etno-federal yönetim anlayışı hususunda kafa karışıklığına sürüklemektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Kosova'nın, Batı ile Rusya arasında Avrasya genelinde süregelen siyasal etkinlik/güç mücadelesi ekseninde sistemsel bir kırılma noktası haline gelmiş olması da etno-federalizmin başarısını olumsuz olarak etkileyebilecek bir gerçekliktir. Kosova'nın yaşadığı siyasal çıkmaz, ülkenin ekonomik altyapısının gelişimini engellemekte ve özellikle kişi başına düşen gelirin oldukça düşük düzeylerde kalmasına neden olurken, işsizliği de kronik bir mesele haline getirmektedir.⁵⁸ Bu durum, Kosovalı Sırp'ların, Kosova'ya siyasal bir bağlılık geliştirmesini ve Kosova ile Sırp'lar arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisinin kurgulanabilmesini engelleyen bir unsur olmaktadır. Hiç şüphesiz, bu durum etno-federalizmin Kosova'ya uyarlanması noktasında önemli bir engel teşkil edecektir. Kosova'da çatışan iki ayrı ulusçu anlayışın bulunması ve Sırp'lar ile Arnavutları ortak bir potada eritebilecek bir dil milliyetçiliğinin yaratılmasının da mümkün olmaması, siyasal bir ortaklığın önüne geçecek bir husus olarak görülmelidir.

Kuzey Kosova'da konumlanmış olan Sırp'ların ayrılıkçı bir siyasal anlayışa yaslanıyor olmaları, Kosova'nın siyasal egemenlik anlamında bölünmeden tek bir bütün olarak kalabilmesi anlamında etno-federalizm seçeneğini gündeme getirmiştir. Yani etno-federalizm bağlamında Kosova'nın toprak bütünlüğü ve uluslararası sınırları korunurken, Sırp etnik/ulusal kimliğine dayalı bir ayrılıkçılık gelişmiş olan Kuzey Kosova'nın da kendi kendisini yönetme anlamında anayasal bir dayanağa kavuşması amaçlanmaktadır. Hechter'in etno-federal yönetim anlayışını tanımlarken

⁵⁷ Anita McKinna, "The Vetevendosje Movement in Kosovo: An Increasing Focus on Nationalism," *Balkan Analysis*, February 22, 2012, <http://www.balkananalysis.com/kosovo/2012/02/22/the-vetevendosje-movement-in-kosovo-an-increasing-focus-on-nationalism>. Erişim tarihi: 6.9.2014 "Former US Diplomat Backs Albanian Nationalist in Kosovo Elections", *The Guardian*, December 12, 2010, <http://www.theguardian.com/world/2010/dec/12/former-diplomat-backs-albanian-nationalist>. Erişim tarihi: 6.9.2014

⁵⁸ Besnik Desku and Behrije Ramaj, "Unemployment in Kosovo in the Last Ten Years 2002-2012", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 4, No. 10, 2013, pp. 191-197. "The World Factbook: Kosovo", *CIA*, 19 Temmuz 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>. Erişim tarihi: 8.9.2014

de belirttiği üzere, Sırlara, kendi dilinde eğitim olanağı, toplumsal/kültürel hususlarda özerklik ve dış politika, ortak güvenlik ile maliye gibi sektörler dışında da kendi kendini yönetme imkânının tanınması, siyasal ayrılıkçılığın geri plana itilmesini beraberinde getirebilir. Zira Kosova’da anlaşmazlık içerisinde yaşayan etnik/ulusal gruplar tarih boyunca birbirleriyle anlaşamamış ve çatışmıştır. Üstelik Kosova, Sırların kendi ulus devletleri olan Sırbistan’dan ayrılarak bağımsız olmaktadır ve siyasal kontrol de Arnavutların elinde kalacaktır. Sırlar bunu kendilerine yönelik bir hareket olarak görmektedir. Hechter’in etnik kimliklerin güvenlikleştirilmesinin önüne geçebilmek için siyasal bir çözüm olarak sunduğu etno-federalizmin, bahsedilen bu tarihsel anlaşmazlık ve rekabet ortadayken ve Bosna-Hersek’te Bosna Sırp Federe Cumhuriyeti’nin elde ettiği fiili siyasal bağımsızlık da bir veri olarak ele alındığı zaman,⁵⁹ etno-federalizmin Kosova’da siyasal bütünlüğü sağlayacağı noktasında ciddi şüpheler doğmaktadır.

Hechter’in öngördüğü etno-federal bir yönetim biçimi doğrultusunda Kuzey Kosova’da yerel yönetim, ekonomik işleyiş ve bürokrasinin Sırların kontrolüne verilecek olması, bir dereceye kadar Sırların Kosova’nın bağımsızlığına duyduğu tepkinin azalmasına hizmet edebilecektir. Ancak bu işleyiş, aynı zamanda Sırp ayrılıkçılığının etkin ve güvenlikleştirilmiş siyasal bir kurumsallaşmaya kavuşmasını da beraberinde getirebilecektir. Bosna Sırp Cumhuriyeti bunun en açık örneğidir.

Kosova’da ABD ve Almanya’da görülen tarzda bir federalizm uygulamasına gitmek mümkün değildir. Zira Kosova’daki siyasal ayırım, bölgeler arası ekonomik, toplumsal ve tarihsel farklılıklara göre değil, etno-kültürel farklılıklara ve bu farklılıkların coğrafi izdüşümüne göre gerçekleşecektir. Arnavut ulusçuları, Kosova topraklarında kurgulanabilecek etno-federal bir bölümlenmenin devleti zayıflatacağını ve önünde sonunda ayrılıkçı bir dürtüye yaslanacağını düşünerek Fransız Cumhuriyetçi geleneğine ya da Jakobenizme yakın durmaktadır. Kosova’da AB’nin gözetiminde kurgulanmak istenen yönetim anlayışı, Sırların her türlü toplumsal/kültürel haklarının tanınacağı, yerel manada kendi kendilerini yönetmelerinin sağlanacağı, ancak hiçbir şekilde sosyalist devletlerde görülen “self-determi-

⁵⁹ Dariusz Wybranowski, “Will the Serbian Republic in Bosnia Herzegovina Be Able to Make it to Independence? Certain Political Ambitions of President Milorad Dodik”, *Institute for Western Affairs*, No. 96, 2012. Petr Bohacek, “Is Republika Srpska About to be the Next Crimea?” *Vice*, March 26, 2014, http://www.vice.com/en_uk/read/secession-serbia-bosnia-hrzegovina. Erişim tarihi: 11.9.2014

nasyon” hakkının verilmeyeceği bir yapı öngörmektedir. Yani Kosova’daki federalizm, yalnızca toplumlar arası bir siyasal güç paylaşımını öngörecektir ve demokrasinin yerel düzeyde daha rahatlıkla işletilebilmesini sağlamayı amaçlayacaktır. Ancak aynı amaçlarla Bosna-Hersek’te girişilen etno-federalizm uygulaması halkları birbirlerinden tamamıyla koparmış ve siyasal ayrılıkçılığı meşrulaştırmıştır.

Etno-federalizmin başarılı olabilmesi için ulus devlet anlayışının toplumlar tarafından özümsemiş olması gerekmektedir. Ne var ki, Kosova’da böyle bir özümsemenin olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Nitekim Kosova’da anlaşmazlığın tarafı haline gelmiş Arnavutlar ile Sırp lar arasında sosyo-kültürel ya da dinsel anlamda herhangi bir ortaklık ya da yakınlık yoktur. Üstelik iki toplum arasında ucu Osmanlı dönemine dek uzanan siyasal bir rekabet vardır. Bu rekabetin yarattığı siyasal rönvanşizm ise Kosova’nın tarihine eklenmiş durumdadır. Bu toplumsal/siyasal farkındalık düzeyinde Kosovalılık diye bir devlet-ulus kimliğinin kabul ettirilebilmesi de çok kolay değildir. Kosovalı Sırp lar ülkenin kuzeyinde konumlandıkları ve bu bölgede çoğunluk durumunda oldukları için, yönetsel bir çözüm üzerinde konuşulduğu noktada coğrafya/bölge vurgusunun ele alınmaması mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda, etnik/ulusal kimliklerin ön plana çıkması ve siyasal ayrılıkçılığın bir hedef olarak yaşatılması her daim olanaklı olmaktadır.

Belli bir toprak parçasında yaşayan etnik/ulusal grupların onayı alınmadan ve siyasal bir zorlama neticesinde kurumsallaştırılmaya çalışılan etno-federal yapıların uzun süre yaşayabilmesi ya da etkin bir siyasal/ekonomik gelişime yaslanması mümkün değildir. Zira bu yapılar toplumsal bir meşruiyete sahip değildir. Kosova özelinde değerlendirdiğimizde, çoğunluk pozisyonundaki Arnavutların ya da Kuzey Kosova merkezli bölgesel bir azınlık haline gelmiş olan Sırp ların taleplerine cevap vermeden AB ya da NATO’nun baskısı sonucu oluşturulacak olan etno-federal bir siyasal birliğin ancak “geçici” bir çözüm olabileceği ve orta vadede daha derin bir toplumsal/siyasal krizi gündeme getirmesi olasılığı her zaman yüksektir. An itibarıyla, taraflar arasındaki uzaklık bu denli geniş iken, her iki tarafı da tatmin edecek bir çözüm bulunabilmesi neredeyse imkânsızdır. Yaratılabilecek bir oldu-bittinin sonunda ise güvenleleştirilmiş etnik/ulusal kimliklerin yeniden çatışır hale gelmesi sonucu, çok daha geniş kapsamlı bir bölgesel kriz yaşanabilecektir. Zira Kosova’da

belirecek olan kıvılcım, Arnavut ve/veya Sırp'ların yaşadığı, Bosna-Hersek, Sırbistan, Arnavutluk, Karadağ ve Makedonya gibi ülkeleri de pençesine alabilecek ve geniş çaplı bir savaş başlayabilecektir.⁶⁰

Etno-federalizmin bir türlü çözümlenemeyen kimlik tabanlı siyasal meseleler ile boğuşan ülkeler için ortaya konmuş bir acil durum tedbiri olduğu bilinmektedir.⁶¹ Ancak Kosova'da toplumlar arası silahlı bir çatışma olmadığına ve her iki taraf da İbre Nehri ile çizilmiş sınıra riayet etmeye çalıştığına göre, durumun 1995'teki Bosna-Hersek'e göre çok daha iyi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, Sırbistan'ın AB üyeliğinin gerçekleştirilebilmesi ve AB'nin Batı Balkanlar politikası ile barış getirici aktör konumunun "görüntüde kalacak" bir başarı öyküsüne kavuşabilmesini sağlayabilmek için Kosova'daki durumu Bosna benzeri bir acil durum tedbiri çerçevesinde kısa sürede çözmeye çalışmak ve tarafları birleştirmekten çok birbirlerine yabancılaştırması ve siyasal ayrılıkçılığı körüklemesi ihtimali çok daha yüksek olan etno-federalizm uygulamasına sarılmak bir hata olabilecektir. Zira bu süreç, Sırp etnik/ulusal kimliğine referansla kurumsallaştırılacak federe ya da özerk yönetsel birimin bağımsızlığını etkin bir güvenikleştirmeye entegre edebilecektir. Hatta zaman içerisinde Sırp kimliğine referansla kurgulanmış olan federe ya da özerk birime devredilecek yetki ve sorumlulukların artma eğilimi gösterebileceğini Bosna-Hersek örneğine atıfla kolaylıkla öngörebiliriz. Yetki ve sorumluluk devrinin yapılmaması durumunda ise toplumsal/siyasal çatışmalar yeniden silahlı bir görünüme bürünme ihtimaline sahiptir. Böyle bir sürecin, Kosova'da çift vitesli bir siyasal yapının altını çizeceği, Sırp'lar için merkezi yönetimi tamamıyla anlamsızlaştıracığı ve ülkenin gelişimine ket vuracağı da açıktır.

Etno-federalizm ile ilgili bir diğer olumsuzluk da etnik bağlamda yaratılan otonom/federe birimlerin hak ve yetkilerinin sürekli olarak genişlemesinin, merkezi yönetimde ya da çoğunluğu oluşturan toplumsal grup/gruplarda tepkiye yol açmasıdır. Kosova'da Sırp'ları memnun edebilmek ve onların ayrılıkçı dürtülerini baskılayabilmek için girişilecek bir etno-federalizm uygulamasının Kosovalı Arnavutlarda yaratabileceği düş kırık-

⁶⁰ Miranda Vickers, "Albania: Pan Albanianism: Myth or Threat to Balkan Stability", *International Crisis Group*, April 1, 2004, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/albania/op-eds/albania-pan-albanianism-myth-or-threat-to-balkan-stability.aspx>. Erişim tarihi: 12.9.2014 Ted Galen Carpenter, "Kosovo and Macedonia: The West Enhances the Threat", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 13, No. 1, 2002, pp. 21-37. Toni Petkovic, "Fight for Great Serbia: Myth and Reality", *Center for Southeast Europe Working Paper Series*, No. 3, 2009, pp. 1-28.

⁶¹ Hechter, *Containing...*, pp. 142-152.

lığı, Arnavut ulusçuluğunu tetikleyebilecektir.⁶² Böyle bir sürecin beraberrinde getirebileceği siyasal gerilim ise ülkeyi yeniden silahlı çatışmaların merkezi haline getirebilecektir. Üzerinde durabileceğimiz son olumsuzluk ise, ülkede gerçekleştirilmesi planlanan ekonomik ve siyasal/yönetimsel reform girişimlerinin federe birim/birimler ile merkezi (federal) yönetim arasında uzun sürecek ve çözümsüzlükle sonuçlanması olasılığı oldukça yüksek bir pazarlık sürecine konu olması ihtimalidir. Bosna-Hersek'te gerçekleştirilmesi planlanan polis reformunun merkezi hükümet ile Milorad Dodik'in liderliğindeki Bosna Sırp Cumhuriyeti⁶³ arasında yarattığı uzun süreli gerginliğin bir benzerinin Kosova'da teşkilatlandırılabilir olan etno-federalizm içerisinde merkezi hükümet ile Sırp otonom (federe) birimi arasında yaşanmayacağını iddia etmek iyimserlik olacaktır.

5. Sonuç

Şubat 2008'de Sırbistan'dan tek taraflı bağımsızlığını ilan eden, ancak geçen zaman zarfında başta Sırbistan olmak üzere, Rusya, Çin ve bazı AB üyeleri tarafından bağımsızlığı tanınmayan Kosova, BM'ye de üye olabirmiş değildir. Kosova'nın bağımsızlığının tanınması halinde, kendi topraklarında bulunan ve ayrılıkçı istemlere yaslanan bölgelerin de aynı tür bir uygulamaya girişmesinden endişe eden, yani Kosova'nın ayrılıkçı bölgeler için bir emsal teşkil edebileceğini belirten ülkelerin endişeleri Kosova'nın önündeki en önemli engel olmuştur. Bunun yanı sıra, Kosova'nın siyasal statüsü meselesinin, ABD ve AB ile Rusya arasında süregelen Avrasya tabanlı siyasal/sistemsel güç mücadelesinin odaklanmış olduğu bir unsur haline gelmesi de bu ülkenin bağımsızlık ilanının bir krize dönüşmesinin nedenlerinden biri olarak görülmelidir. Uluslararası Adalet Divanı'nın bağımsızlık ilanı konusunda sakıncalı bir durum görmemesine karşın, 1974 tarihli Eski Yugoslavya Anayasası ve yine "self-determinasyon" uygulaması gibi konular üzerinden beliren hukuki belirsizlik/anlaşmazlık da Kosova'nın bağımsızlığının tanınması konusunda olumsuz bir etkide bulunmaktadır.

Kosova'nın siyasal statüsüne ilişkin sorunun çözülmesi yönünde süregelen müzakereler ülke içerisinde görülen etnik kimlik tabanlı coğrafi

⁶² Vedran Obucina, "A War of Myths: Creation of the Founding Myth of Kosovo Albanians", *Contemporary Issues*, Vol. 4, No. 1, 2011, pp. 30-44. Donald A. Graczyk and S. A. Giannakos, "The Face of Kosovar Albanian Nationalism: A Violent and Volatile Transformation of the Balkan Political Landscape", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 17, No. 4, 2006, pp. 142-159.

⁶³ Gerard Toal, "Republika Srpska Will Have A Referandum: The Rhetorical Politics of Milorad Dodik", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol. 41, No. 1, 2013, pp. 166-204.

ayırma nasıl bir siyasal çözüm bulunabileceği konusu üzerine odaklanmaktadır. Nitekim Kosova, Arnavut ve Sırp ulusçuluklarının karşı karşıya geldiği bir toprak parçasıdır. Azınlık konumundaki Sırp, Sırbistan sınırına paralel uzanan şehir ve kasabalarda yaşamaktadır. İbre Nehri ile ikiye bölünmüş olan Mitrovica ise coğrafi ayrımın etnik/siyasal temelde karşılık bulduğu bir şehir konumundadır. Sırbistan'ın AB üyelik müzakerelerinin başarısı ile AB'nin Batı Balkanlar politikasının geleceği Kosova'daki etnik temelli siyasal anlaşmazlığın çözümüne bağlı olduğu için, AB nezaretinde yürütülen ve Sırbistan ile Kosova hükümetleri arasında temas alanı yaratan çözüm müzakereleri oldukça önemlidir. Bu müzakereler bağlamında beliren Nisan 2013 tarihli uzlaşının içeriğine göz gezdirildiğinde ise, AB ile Sırbistan'ın, Kosova Hükümeti'ne etno-federalizm ekseninde kurgulanacak bir yönetsel statüyü kabul ettirmeye çalışacağı anlaşılmaktadır. Ne var ki, Kosova'nın komşusu Bosna-Hersek'te Dayton Antlaşması ile yürürlüğe girmiş olan ve Bosnalı Sırp'ların da bir parçası olduğu etno-federalizmin, toplumlar arası çatışmaları durdurmuş olmasına karşın, inşa ettiği yüksek duvarlar bağlamında ülkeyi yönetsel anlamda birçok parçaya böldüğü ve Bosna-Hersek'in ekonomik ve siyasal gelişimini olumsuz yönde etkilediği ortadadır. Bu durumun Kosova'da da yaşanması ihtimali yüksektir. Zira Kosovalı Sırp'lar, kendi etnik/toplumsal kimliklerine referansla yaratılacak otonom bir yönetsel yapıya yaslanarak, orta vadede yeniden bağımsızlık talebine ya da Sırbistan'a katılma fikrine eklenilebilir.

Hak ve yetki paylaşımı konusunda yaşanacak anlaşmazlık, otonom birimlerin elde edeceği geniş çaplı yetki ve sorumluluklara karşı merkezde oluşacak tepki, devlet-ulus anlayışına dayalı ve coğrafi bir vurgu ekseninde belirecek bir kimlik yapısının (Kosovalılık) kurgulanamaması gibi faktörler, Kosova özelinde etno-federal bir anlayışın başarısına olumsuz yönde etki edebilecek unsurlardandır. Bunun yanı sıra, demografik anlamda baskın olan bir etnik/toplumsal grubun varlığı (Arnavutlar), dil tabanlı ortak bir toplumsal aidiyetin oluşturulamaması (Arnavutça/Sırpça), siyasal ya da ekonomik reform sürecinin oldukça uzun süren ve olumsuz bir şekilde sona erebilecek pazarlıklara konu olması (Bosna'daki polis reformu gibi) ve acil durum tedbiri olarak görülmesi gereken niteliği, Kosova'da etno-federal bir yönetim yapısının orta ya da uzun vadede başarısız olmasına yol açabilecek diğer faktörlerdir. Bunun yanı sıra, taraflardan herhangi biri ya da her ikisi birden ikna olmadan, dış baskı ile kurumsallaştırılacak bir etno-federalizmin de başarılı olma şansı yoktur. An itibarıyla, böyle bir yapının oluşturulabilmesi için AB tarafından Sırbistan'a ve Kosova'ya,

Sırbistan eliyle de Kosovalı Sırlara baskı yapılmaktadır. Kosova’da yaratılacak olan etno-federal yapı, ancak çok uluslu bir federasyon olarak değerlendirilebilecektir. Çok uluslu federasyonlar ise daha önce Yugoslavya ve Çekoslovakya, bugün de Bosna-Hersek özelinde görüldüğü üzere istikrarlı bir şekilde uzun süre yaşayabilecek yapılar değildir.

Kosova’da girişilecek bir etno-federal yönetimsel yapılanmanın, Bosna-Hersek’teki başarısızlık da bir veri olmasına karşın, başarılı olması halinde, birbirleriyle çatışma halinde olan farklı etnik grupları bünyesinde barındıran devletler için olumlu bir emsal teşkil edebileceği ise ortadadır. Ne var ki, uzun erimli tarihsel bir geçmişi haiz, etno-kültürel ve hatta dinsel farklılıklardan beslenen ve Mitrovica ile çevresine odaklanmış coğrafi/bölgesel bir vurgu ekseninde güvenlikleştirilmiş olan Kosova’daki toplumsal/siyasal krizin etno-federal bir yapılanma çerçevesinde çözümlenmesi pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Arsava, A. Fusun. “Kosova, Abhazy, Güney Osetya ve Uluslararası Ayrılma (Secession) Hakkı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 8, No. 29, 2012, s. 1-22.
- Balfour, Rosa and Alice Pappas. “Kosovo’s Local Elections and the Way Ahead”, *European Union Institute for Security Studies Issue Alert*, No. 41, 2013.
- Batakovic, Dusan T. “Kosovo and Metohija: Serbia’s Troublesome Province”, *Balkanica*, No. 39, 2008, pp. 243-276.
- Béland, Daniel and Daniel Lécoeur. “Sub-state Nationalism and the Welfare State: Québec and Canadian Federalism”, *Nations and Nationalism*, Vol. 12, No. 1, 2006, pp. 77-96.
- Bilgin, Fehmi Kerem. “Belçika’da Ulusal Kimlikler ve Federalizmin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 67, No. 1, 2012, s. 1.-47.
- Bjelos, Maja, Bojan Elek and Fjolla Raifi. “Police Integration in North Kosovo: Progress and Remaining Challenges in Implementation of the Brussels Agreement”, *Belgrade Center for Security Policy and Kosovar Center for Security Studies*, 2014.
- Bohacek, Petr. “Is Republika Srpska About to be the Next Crimea?” *Vice*, March 26, 2014, http://www.vice.com/en_uk/read/secession-serbia-bosnia-hrzegovina. Erişim tarihi: 11.9.2014

- Caplan, Richard. "The ICJ's Advisory Opinion on Kosovo", *USIP Peace Brief*, No. 55, September 2010.
- Carpenter, Ted Galen. "Kosovo and Macedonia: The West Enhances the Threat", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 13, No. 1, 2002, pp. 21-37.
- Carson, Christopher. "The Dayton Accords and the Escalating Tensions in Kosovo", *Berkeley Undergraduate Journal*, Vol. 26, No. 1, 2013, pp. 68-84.
- De Launey, Guy. "Feeling Betrayed in North Kosovo", *BBC News*, May 14, 2013, <http://www.bbc.com/news/world-europe-22522257>. Erişim tarihi: 2.9.2014
- Deda, Ilir and Ariana Qosaj-Mustafa. "The Implementation of Agreements of Kosovo-Serbia Political Dialogue", *KIPRED*, Report No. 4/13, July 2013.
- Desku, Besnik and Behrije Ramaj. "Unemployment in Kosovo in the Last Ten Years 2002-2012", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 4, No. 10, 2013, pp. 191-197.
- Friedman, George. "Kosovar Independence and the Russian Reaction", *Stratfor*, February 20, 2008, http://www.stratfor.com/weekly/kosovar_independence_and_russian_reaction#axzz3Ck3R3Rdi.
- Gashi, Egzon. "The European Union's Involvement in Conflict in the Western Balkans", *IREX Research Brief*, September 2013.
- Graczyk, Donald A. and S. A. Giannakos. "The Face of Kosovar Albanian Nationalism: A Violent and Volatile Transformation of the Balkan Political Landscape", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 17, No. 4, 2006, pp. 142-159.
- Greene, James. "Russian Responses to NATO and EU Enlargement and Outreach", *Chatham House Briefing Paper*, No. 2, 2012.
- Grigoryan, Arman. "Ethnofederalism, Separatism and Conflict: What Have We Learned From the Soviet and Yugoslav Experiences?", *International Political Science Review*, Vol. 33, No. 5, 2012, pp. 520-538.
- Gvosdev, Nikolas K. "Kosovo and Serbia Make a Deal", *Foreign Affairs*, April 24, 2013, <http://www.foreignaffairs.com/articles/139346/nikolas-k-gvosdev/kosovo-and-serbia-make-a-deal>. Erişim tarihi: 29.8.2014
- Hale, Henry E. "Divided We Stand: Institutional Sources of Ethnofederal State Survival and Collapse", *World Politics*, Vol. 56, 2004, pp. 165-193.
- Hale, Henry. "Ethnofederalism: Lessons For Rebuilding Afghanistan, Preserving Pakistan and Keeping Russia Stable", *PONARS Policy Memo*, No. 208, 2001.

- Hechter, Michael. *Containing Nationalism*, (New York: Oxford University Press, 2000).
- Judah, Tim. "The Kosovo Liberation Army", *Perceptions*, September/November 2000, pp. 61-77.
- Juhasz, Jozsef. "Ethnofederalism: Challenges and Opportunities", *Međunarodni Problemi*, Vol. 57, No. 3, 2005, pp. 245-263.
- Keil, Soeren. *Multi-National Federalism in Bosnia-Herzegovina*, (Ashgate: New Edition, 2014).
- Kovacs, Maria M. "Standards of Self-Determination and Standards of Minority Rights in the Post-Communist Era: A Historical Perspective", *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, 2003, pp. 433-450.
- Kutlay, Muzaffer. "Kosova'yı Bölen Şehir: Mitrovica", *USAK Analist*, Mart 2012.
- Malazogu, Leon et al. "Integration or Isolation? Northern Kosovo in 2014 Electoral Limbo", *Central European Policy Institute Policy Brief*, February 2014.
- McKinna, Anita. "The Vetevendosje Movement in Kosovo: An Increasing Focus on Nationalism", *Balkan Analysis*, February 22, 2012, <http://www.balkananalysis.com/kosovo/2012/02/22/the-vetevendosje-movement-in-kosovo-an-increasing-focus-on-nationalism>. Erişim tarihi: 6.9.2014
- Mearsheimer, John J. and Stephen Van Evera. "When Peace Means War", *The New Republic*, December 18, 1995, <http://johnmearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0023.pdf>. Erişim tarihi: 1.9.2014
- Mearsheimer, John J. "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions that Provoked Putin", *Foreign Affairs*, September/October 2014, pp. 1-12.
- Miller, Lisa L. "(Mis)Understanding American Federalism: On Constitutions, Collective Action, Competition and Quiescence", *The Foundation for Law, Justice and Society Policy Brief*, 2012.
- Obucina, Vedran. "A War of Myths: Creation of the Founding Myth of Kosovo Albanians", *Contemporary Issues*, Vol. 4, No. 1, 2011, pp. 30-44.
- Pesic, Vesna. "Serbian Nationalism and the Origins of the Yugoslav Crisis", *USIP Peaceworks*, No. 8, 1996.
- Petkovic, Toni. "Fight for Great Serbia: Myth and Reality", *Center for Southeast Europe Working Paper Series*, No. 3, 2009, pp. 1-28.

- Roeder, Philip G. "Ethnofederalism and the Mismanagement of Conflicting Nationalisms", *Regional and Federal Studies*, Vol. 19, No. 2, 2009, pp. 203-219.
- Sevinç, Murat. "Federalizm Seçeneği", *Birikim*, No. 297, Ocak 2014, s. 70-78.
- Slezkine, Yuri. "The USSR As a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", *Slavic Review*, Vol. 53, No. 2, 1994, pp. 414-452.
- Toal, Gerard. "Republika Srpska Will Have A Referandum: The Rhetorical Politics of Milorad Dodik", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol. 41, No. 1, 2013, pp. 166-204.
- Turhan, Fatma Sel. "Batı Balkanlar Avrupalı Olacak Mı", *SETA*, 28 Şubat 2011, <http://setav.org/tr/bati-balkanlar-avrupali-olacak-mi/yorum/846>. Erişim tarihi: 11.9.2014
- Ünlü, Mucize. "Sırpların I. Kosova Zaferi'nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, No. 28, 2010, s. 107-118.
- Vickers, Miranda. "Albania: Pan Albanianism: Myth or Threat to Balkan Stability", *International Crisis Group*, April 1, 2004, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/albania/op-eds/albania-pan-albanianism-myth-or-threat-to-balkan-stability.aspx>. Erişim tarihi: 12.9.2014
- Vickers, Miranda. *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, (New York: Columbia University Press, 1998).
- Vidmar, Jure. "International Legal Responses to Kosovo's Declaration of Independence", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 42, 2009, pp. 786-787.
- Vidmar, Jure. "Montenegro's Path to Independence: A Study of Self-Determination, Statehood and Recognition", *Hanse Law Review*, Vol. 3, No. 1, 2007, pp. 73-102.
- Watts, Ronald L. "Federalism, Federal Political Systems and Federations", *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, 1998, pp. 117-137.
- Woehrel, Steven. "Kosovo: Current Issues and US Policy", *Congressional Research Service*, April 12, 2010.
- Wybranowski, Dariusz. "Will the Serbian Republic in Bosnia Herzegovina Be Able to Make it to Independence? Certain Political Ambitions of President Milorad Dodik", *Institute for Western Affairs*, No. 96, 2012.

İnternet Kaynakları

- “Avrupa’daki Tek Bölünmüş Şehir Mitrovica”, *Dünya Bülteni*, 19 Haziran 2013, <http://www.dunyabulteni.net/haberler/264321/avrupadaki-tek-bolunmus-sehir-mitrovica>. Erişim tarihi: 12.9.2014
- “EU Enlargement: The Next Seven”, *BBC News*, September 2, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-11283616>. Erişim tarihi: 4.9.2014
- “Former Kosovo Rebel Commander Cleared of War Crimes”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, September 17, 2013, <http://www.rferl.org/content/kosovo-limaj-cleared-war-crimes/25109365.html>. Erişim tarihi: 6.9.2014
- “Former US Diplomat Backs Albanian Nationalist in Kosovo Elections”, *The Guardian*, December 12, 2010, <http://www.theguardian.com/world/2010/dec/12/former-diplomat-backs-albanian-nationalist>. Erişim tarihi: 11.9.2014
- “Kosovalı Sırp Belediye Temsilcileri Görevde”, *Al Jazeera Turk*, 13 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kosovalı-sırp-belediye-temsilcileri-gorevde>. Erişim tarihi: 21.8.2014
- “Kosovo Declaration of Independence”, http://www.assembly-kosova.org/common/docs/Dek_Pav_e.pdf. Erişim tarihi: 18.8.2014
- “Mitrovica’da Barikat Gerilimi”, *Al Jazeera Turk*, 23 Haziran 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mitrovicada-barikat-gerilimi>. Erişim tarihi: 22.8.2014
- “North Kosovo: Dual Sovereignty in Practice”, *International Crisis Group*, No. 211, March 2011. Erişim tarihi: 22.8.2014
- “Serbia and Kosovo: The Path to Normalization”, *International Crisis Group*, No. 223, 2013. Erişim tarihi: 26.8.2014
- “Serbia Begins EU Membership Talks in Brussels”, *BBC News*, January 21, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-europe-25824520>. Erişim tarihi: 26.8.2014
- “Sırlar Mitrovica-Ribaric Karayolunu Ablukaya Aldı”, *Kosova Haber*, 21 Temmuz 2014, <http://www.kosovahaber.net/?page=2,12,25669>. Erişim tarihi: 22.8.2014
- “The World Factbook: Kosovo”, *CIA*, 19 Temmuz 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>. Erişim tarihi: 8.9.2014